

ЗЕМЗЮЛИНА Н. И. Население украинских городов в первой трети XX века: этнодемографическая характеристика.

Говорится о демографической ситуации и национальной структуре украинских городов первой трети XX в. Указываются причины демографического кризиса, которые таились не только в исторических составляющих, таких как войны, но и в идеологически обусловленной государственной политике. Указано, что последний доминировал в миграционных процессах. Констатируется, что пренебрежение национальными особенностями регионов в значительной степени спровоцировало современный региональный кризис в Украине.

Ключевые слова: этнонациональная политика, регионы, город, статистика.

ZEMZYULINA N. I. The Ukrainian cities population in the first third of the twentieth century: ethnic and demographic characteristics.

The article refers to the demographic situation and national structure of Ukrainian cities in the first quarter of the twentieth century. The reasons for the demographic crisis that contained not only historical aspects, such as war, but also ideologically biased public policy. It is noted that the neglect of national peculiarities regions largely provoked the current regional crisis in Ukraine.

Keywords: ethnic policy, regions, city statistics.

УДК 281.9(477)"18"

Кунецька О. О.

ПРАВОСЛАВНЕ ДУХОВЕНСТВО НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ХІХ СТОЛІТТЯ: ФОРМУВАННЯ ТА ЛІКВІДАЦІЯ СТАНОВОЇ ЗАМКНУТОСТІ

На основі архівних нововведених джерел висвітлюються проблеми існування та причини руйнації юридичного підґрунтя існування духовенства як окремого стану. У процесі наукової розвідки використовувалися проблемно-хронологічний, системно-комплексний та ретроспективно-порівняльний методи дослідження, а також – метод логічного аналізу. Методологічна основа дозволила з'ясувати, що наприкінці XVIII ст. поступово утвердилась спадковість духовного звання, а духовні школи перетворились у станові. Дітей духовенства церковна влада намагалася не відпускати з духовного стану і в цьому їй сприяв уряд. Їх було охоплено навчанням, або відразу призначено членами церковних причтів. Але з огляду на те, що сім'ї духовенства були, як правило, багатодітними, то з часом у духовному відомстві скупувалось багато зайвих людей. Тому уряд був змушений здійснити заходи для зменшення духовного стану. 26 травня 1869 року було видано імператорське повеління і розпорядження Св. Синоду "Про відкриття дітям православного духовенства шляхів до забезпечення свого існування на всіх поприщах громадянської діяльності". Цим було розірвана замкнутість духовного стану і діти духовенства, що не прагнули духовної служби, отримували нові громадянські права, а разом з ними і можливість здійснення кар'єри на військовій, державній, дипломатичній та інших службах. Ті ж діти духовенства, хто прагнув реалізувати себе на духовно-церковному поприщі мали здобути спеціальну духовну освіту.

Ключові слова: спадковість, духовний стан, замкнутість духовного стану, вакантне священницьке місце.

На сучасному етапі переосмислення багатьох цінностей, у час великих соціальних змін, значно зростає інтерес дослідників до духовних витоків народу – історії церкви, до її участі у громадсько-політичному житті суспільства, до з'ясування впливу духовенства на формування суспільної думки, до з'ясування ролі духовних провідників у збереженні українських народних традицій, звичаїв, що є важливим елементом у розбудові міцної держави. Варто зазначити, що на Правобережній Україні у XIX – на початку XX ст., світська інтелігенція польська за національністю, або українська спольщена, поступово зросійщувалась, і тоді духовними поводирями нації виступало саме сільське православне духовенство. Упродовж усього цього часу вплив Православної Церкви на українське селянство, яке складало переважну більшість населення правобережних українських земель, був визначальним. Тому вивчення суспільного становища духовенства як стану, що впливав на формування суспільної свідомості викликає закономірний інтерес і наукове дослідження проблеми є актуальним.

Варто наголосити, що історії Православної Церкви загалом присвячено немало наукових праць, але автори не вдавалися до конкретного аналізу даної проблеми. Деякі аспекти нашого дослідження знайшли своє відображення у наукових працях Г. Надтоки [9], В. Меші [8] та ін. Дослідники вперше оперують поняттям “соціальний статус духовенства”. Г. Надтока один із підрозділів своєї монографії присвячує існуванню духовенства як окремого стану. Наголошує на тому, що причиною руйнації юридичного підґрунтя існування духовенства як окремого стану стала антистановна реформа 1869 року. Найповніше правовий статус духовенства в Україні останньої чверті XIX століття досліджує В. Меша. Опираючись на багату джерельну базу, автор відтворює картини історичного розвитку Православної Церкви на українських землях в пореформенну епоху, з'ясовує її роль в суспільному житті України, характеризує привілеї православного духовенства, правовий статус, розглядає участь духовенства в суспільно-політичних, культурно-освітніх, націотворчих процесах. Автор дійшов висновків, що наприкінці XIX століття православне духовенство на українських землях залишилось елітним станом за своїм правовим та селянсько-міщанським за характером та рівнем доходів. Поступовість розмивання корпоративної замкнутості духовенства остаточно була завершена у 1869 році.

Автори книги “Історія церкви та релігійної думки в Україні” О. Крижановський і С. Плохій [6] досліджують історію церкви кінця XVI – середини XIX ст. У цій ґрунтовній праці висвітлюється різнобічна діяльність, соціально-політичне і економічне становище Православної Церкви в Україні, містяться деякі відомості і про систему духовної освіти, акцентується увага на одержавленні Православної Церкви, що викликало конфлікти між духовенством та селянством. Стосовно нашого дослідження,

та найближчою з досліджуваних проблем була тема замкнутості духовенства. У багатьох наукових працях збірки "Історія православної церкви в Україні" [5], здійснено спробу послідовного висвітлення найважливіших подій з історії православ'я, аналізується його стан на землях Придніпровської України.

Для дослідження означеної нами проблеми використано архівні збірки Київської духовної консисторії (Ф. 127).

Метою нашої наукової розвідки є висвітлення питання існування та ліквідації станової замкнутості духовенства упродовж ХІХ ст. на основі опублікованої літератури та архівних джерел, як відомих, так і нововведених.

З давніх часів в Україні збереження батьківської віри означало збереження і своєї національності, а втрата віри – зрадою народові. Віра мала велике значення для всіх поколінь. Споконвіку пастирське слово, виголошене мовою батьків і прадідів, глибоко проникало в людське серце. Тому російській владі у зазначений період не просто було проводити русифікацію українського духовенства з огляду на національно-церковні традиції в самих рідинах, на їх становлення разом з народом, з його народно-християнським світоглядом і побутом [2, с. 287].

Традиційно у ХVІІІ – першій половині ХІХ ст. православне духовенство було виборним, а це міцно пов'язувало його з народом. Спочатку визначальним для утвердження на парафію було прохання парафіян. А згодом визначальну роль почали відігравати прохання претендентів на посаду. Тобто з часом право на заміщення вакантних посад парафіяльних ієреїв давали дві підстави: схвалення парафіян та прохання священиків. Але як доказ схвалення кандидатури священика громадою представлялось схвалення селян, засвідчене благочинним. Прохання надходили до окружних благочинних, які власноруч, після перевірки, засвідчували одностайність рішення громади й відповідність висуванця характеристиці, поданій у схваленні [23, арк. 11]. На вакантне місце у приході могли претендувати декілька осіб [18, арк. 3-6]. Від благочинного справа (прохання парафіян і заява претендента) переходила до наступної інстанції – повітового Духовного Правління [14, арк. 10]. Іноді у справі була рекомендація і місцевого поміщика. Архівні фонди зберегли чимало справ щодо отримання грамот на парафії Уманського благочиння. Вони містять відомості про походження, освіту, професійні та особисті якості претендента [12, арк. 11]. Складене на основі такої інформації особливе "донесення" подавалося архієрею, який своєю волею призначав претендента на посаду [1, с. 103].

Така практика утримувалась в межах Київської єпархії до 40-х років ХІХ ст. Іноді навіть випускники семінарії подавали від вакантного приходу схвалення селян: Кирило Травулинський [15, арк. 20]; Тимофій

Зубачевський [24, арк. 8]; Павло Чеважевський [27, арк. 16]; Тимофій Плотницький [26, арк. 21]; Федот Терлецький [25, арк. 10]; Ворожевич [16, арк. 27]; Кіндрат Стебницький [22, арк. 18]; Мануїл Белінський [17, арк. 17]; Сваричевський [19, арк. 9]. З часом існуюча практика все більше формалізувалась і часто місцевенаселення “обирало” для себе духівником зовсім невідому особу [3, с. 167; 13, арк. 33; 21, арк. 20]. З одного боку, нібито враховувалася думка безправного тогочасного люду, з іншого – це було негативним явищем для місцевого населення, оскільки відомо, що, приходячи на чужу парафію, священники довго, або зовсім не могли налагодити дружніх стосунків із прихожанами через відсутність уявлень про місцеві звичаї, традиції.

Архівні джерела свідчать, що у зазначений час духовенство міцно укоренялось і довго сиділо по своїх парафіях, а відтак зрушити його звідти було дуже не просто. Тому в Україні легко творилися навіть дідизні парафії, що переходили від батька до сина, а цим витворювалася дідизна священницька родова культура.

На початку XIX ст. відбулося остаточне станове замикання православного духовенства. Цьому сприяли укази від 26 червня 1808 року та 27 серпня 1814 року, за якими всі діти духовних осіб з 6-8 років підпорядковувались духовно-училищному відомству. Це означало, що священницькі діти вже з дитинства мали переймати досвід батьків та поступово готуватися до майбутнього духовного служіння. Позитивним явищем для духовенства було те, що, по перше, діти охоплювались безкоштовним духовним навчанням, а по друге, керівництво дбало, щоб діти духовенства були забезпечені місцем служби, яким, зазвичай була батьківська парафія. А якщо враховувати, що той час священницькі сім'ї були як правило багатодітними [5, с. 136], то відповідно, вже з дитинства у великої кількості дітей закладалася основа релігійного світогляду. Молоде покоління переймало досвід батьків, намагаючись якнайкраще виконувати покладені обов'язки, доводячи свою сумлінність та відданість церкві. Траплялися випадки, що навіть влаштовували змагання на краще читання та спів Псалмів [10, с. 273]. Поступово утверджувалась практика, що кандидатом на вакантне священницьке місце міг бути лише випускник духовних закладів, а це були зазвичай діти священнослужителів. Коло звузилось. Створився стан замкнутості духовенства.

У 1819 році Києво-Могилянська академія як всестановий заклад був реформований у духовний. Система духовної освіти включала три послідовні ступені: бурсу, або нижче училище, – для підготовки “причетників” і кандидатів для подальшого навчання; семінарію – для підготовки священників та академію, що давали вищу духовну освіту. Вимога якнайповнішої охоплюваності дітей духовенства системою освіти сприяла цілеспрямованому забезпеченню усіх приходів освіченими священниками, а тим самим відсторонювала населення від особистого обрання священника [11, с. 479].

Та у другій половині XIX ст. ситуація змінюється. 26 травня 1869 р. був оприлюднений закон, який скасовував традицію переходу церковних посад від батька до сина: священників стала призначати консисторія. Проте на практиці залишилося все так, як і було раніше, зберігалися великі священницькі династії, в відтак – передача приходу синові, внукові, зятеві. Наприклад, диякон с. Шукайвода Ігнатій Костецький зайняв місце свого покійного тестя Михайла Велигурського на приході. 10 років поспіль Костецький сумлінно виконував обов'язки диякона, а по смерті місцевого священника зайняв його місце [20, арк. 1].

Отже, наприкінці XVIII ст. поступово утвердилась спадковість духовного звання. Духовні школи перетворились у станові. Дітей духовенства церковна влада намагалася не відпускати з духовного стану і в цьому їй сприяв уряд. Їх було охоплено навчанням, або відразу призначено членами церковних причтів. Але з огляду на те, що сім'ї духовенства були, як правило, багатодітними, то з часом у духовному відомстві скупчувалось багато зайвих людей. Тому уряд був змушений здійснити заходи для зменшення духовного стану. 26 травня 1869 року було видано імператорське повеління і розпорядження Св. Синоду “Про відкриття дітям православного духовенства шляхів до забезпечення свого існування на всіх поприщах громадянської діяльності”. Цим була розірвана замкнутість духовного стану і діти духовенства, що не прагнули духовної служби, отримували нові громадянські права, а разом з ними і можливість здійснення кар'єри на військовій, державній, дипломатичній та інших службах. Ті ж діти духовенства, хто прагнув реалізувати себе на духовно-церковному поприщі мали здобути спеціальну духовну освіту.

Використана література:

1. *Белгородский А.* Киевский митрополит Иерофей Малицкий / А. Белгородский. – К., 1901. – 221 с.
2. *Власовський І.* Нарис історії Української Православної Церкви : у 4 т. / І. Власовський ; Укр. Православ. Церква Київ. Патріархату. – [Репр. Вид.] : у 4 т. – К. : Вид. Київської Патріархії Укр. Православ. Церкви Київ. Патріархату, 1998. – Т. 3. – 392 с.
3. *Выборные священники // Киевская старина.* – 1882. – Т. 2 (апр.). – С. 166-176.
4. *Дорошенко Д.* Короткий нарис історії християнської церкви. Видання наукового товариства при колегії св. Андрея в Виннипегу / Дмитро Дорошенко. – Виннипег ; Канада : Видавн. спілка “Еклезія”, 1949. – 102 с.
5. *Історія православної церкви в Україні : збірка наук. пр.* – К. : Четверта хвиля, 1997. – 292 с.
6. *Крижанівський О. П.* Історія церкви та релігійної думки в Україні : навч. посіб. : у 3 кн. / Крижанівський О. П., С. М. Плохій. – К. : Либідь, 1994. – Кн. 3 : Кінець XVI – середина XIX століття. – 336 с.
7. *Кузнець Т. В.* Православний клір Уманщини в середині XIX ст. / Т. В. Кузнець // *Наук. зап. / Вінниц. держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського.* – Вінниця, 2005. – Вип. 9. – С. 45-51.
8. *Меша В. Г.* Конфесійний та суспільний аспекти розвитку православної церкви в Україні 1875–1900 років / Володимир Григорович Меша. – Донецьк : Норд-Прес, 2007. – 354 с.
9. *Надтока Г. М.* Православна церква в Україні 1900–1917 років : соціально-релігійний аспект / Геннадій Михайлович Надтока. – К. : Знання, 1998. – 270 с.
10. *Труды Киевской духовной академии.* – К., 1884. – № 2 (февр.). – К., 1884. – 314 с.

11. Украинская деревня второй четверти нынешнего столетия (по воспоминаниям детства) // Киевская старина. – 1882. – Т. 3 (сент.). – С. 457-486.
12. Центральний Державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф. 127. – Оп. 590. – Спр. 5. – 11 арк.
13. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 592. – Спр. 43. – 33 арк.
14. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 599. – Спр. 55. – 10 арк.
15. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 602. – Спр. 1. – 20 арк.
16. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 605. – Спр. 59. – 27 арк.
17. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 606. – Спр. 26. – 17 арк.
18. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 607. – Спр. 48. – 18 арк.
19. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 612. – Спр. 76. – 9 арк.
20. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 613. – Спр. 115. – 6 арк.
21. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 616. – Спр. 3. – 20 арк.
22. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 618. – Спр. 30. – 18 арк.
23. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 619. – Спр. 53. – 11 арк.
24. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 628. – Спр. 102. – 8 арк.
25. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 629. – Спр. 22. – 10 арк.
26. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 629. – Спр. 81. – 21 арк.
27. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 629. – Спр. 82. – 16 арк.

References:

1. *Belgorodskiy A.* Kievskiy mitropolit Ierofey Malitskiy / A. Belgorodskiy. – K., 1901. – 221 s.
2. *Vlasovskiy I.* NarisIstoriyi Ukrayinskoyi Pravoslavnoyi Tserkvi : u 4 t. /I. Vlasovskiy ; Ukr. Pravoslav. Tserkva Kiyiv. Patriarhatu. – [Repr. Vid.] : u 4 t. – K. : Vid. Kiyivskoyi Patriarhiyi Ukr. Pravoslav. Tserkvi Kiyiv. Patriarhatu, 1998. – Т. 3. – 392 s.
3. *Vyibornye svyashchenniki* // Kievskaya starina. – 1882. – Т. 2 (apr.). – S. 166-176.
4. *Doroshenko D.* Korotkiy naris istoriyi hristiyanskoyi tserkvi. Vidannya naukovogo tovaristva pri kolegiyi sv. Andrey a v Vinipegu /Dmitro Doroshenko. – Vinipeg ; Kanada : Vidavn. spilka “Ekleziya”, 1949. – 102 s.
5. *Istoriya pravoslavnoyi tserkvi v Ukrayini* : zbirkanauk. pr. – K. : Chetvertahvilya, 1997. – 292 s.
6. *Krizhanivskiy O. P.* Istoriyatserkvitareligiynoyi dumki v Ukrayini : navch. posib. : u 3 kn. / O. P. Krizhanivskiy, S. M. Plohiy. – K. : Libid, 1994. – Kn. 3 : Kinets XVI – seredina XIX stolittya. – 336 s.
7. *Kuznets T. V.* Pravoslavniy klir Umanshini v seredini XIX st. / T. V. Kuznets // Nauk. zap. / Vinnits. derzh. ped. un-t imeni Mihayla Kotsyubinskogo. – Vinnitsya, 2005. – Vip. 9. – S. 45-51.
8. *Mesha V. G.* Konfesiyniy ta suspilniy aspekti rozvitku pravoslavnoyi tserkvi v Ukrayini 1875–1900 rokiv / Volodimir Grigorovich Mesha. – Donetsk : Nord-Pres, 2007. – 354 s.
9. *Nadtoka G. M.* Pravoslavna tserkva v Ukrayini 1900–1917 rokiv: sotsialno-religiyniy aspekt / Gennadiy Mihaylovich Nadtoka. – K. : Znannya, 1998. – 270 s.
10. *Trudyi Kievskoy duhovnoy akademii.* – K., 1884. – № 2 (fevr.). – K., 1884. – 314 s.
11. *Ukrainskaya derevnya vtoroy chetverti nyineshnego stoletiya* (po vospominaniyam detstva) // Kievskaya starina. – 1882. – Т. 3 (сент.). – S. 457-486.
12. *Tsentrалniy Derzhavniy istorichniy arhiv Ukrayini, m. Kiyiv* (dali – TsDIАK Ukrayini). – F. 127. – Op. 590. – Spr. 5. – 11 арк.
13. *TsDIАK Ukrayini.* – F. 127. – Op. 592. – Spr. 43. – 33 арк.
14. *TsDIАK Ukrayini.* – F. 127. – Op. 599. – Spr. 55. – 10 арк.
15. *TsDIАK Ukrayini.* – F. 127. – Op. 602. – Spr. 1. – 20 арк.
16. *TsDIАK Ukrayini.* – F. 127. – Op. 605. – Spr. 59. – 27 арк.
17. *TsDIАK Ukrayini.* – F. 127. – Op. 606. – Spr. 26. – 17 арк.
18. *TsDIАK Ukrayini.* – F. 127. – Op. 607. – Spr. 48. – 18 арк.
19. *TsDIАK Ukrayini.* – F. 127. – Op. 612. – Spr. 76. – 9 арк.
20. *TsDIАK Ukrayini.* – F. 127. – Op. 613. – Spr. 115. – 6 арк.
21. *TsDIАK Ukrayini.* – F. 127. – Op. 616. – Spr. 3. – 20 арк.
22. *TsDIАK Ukrayini.* – F. 127. – Op. 618. – Spr. 30. – 18 арк.

23. TsDIAK Ukrayini. – F. 127. – Op. 619. – Spr. 53. – 11 ark.
24. TsDIAK Ukrayini. – F. 127. – Op. 628. – Spr. 102. – 8 ark.
25. TsDIAK Ukrayini. – F. 127. – Op. 629. – Spr. 22. – 10 ark.
26. TsDIAK Ukrayini. – F. 127. – Op. 629. – Spr. 81. – 21 ark.
27. TsDIAK Ukrayini. – F. 127. – Op. 629. – Spr. 82. – 16 ark.

КУНЕЦКАЯ О. А. Православное духовенство на украинских землях XIX века: формирование и ликвидация сословной замкнутости.

На основе архивных нововведенных источников освещаются проблемы существования и причины разрушения юридической почвы существования духовенства как отдельного сословия. В процессе научной разведки использовались проблемно-хронологический, системно-комплексный и ретроспективно-сравнительный методы исследования, а также – метод логического анализа. Методологическая основа позволила выяснить, что в конце XVIII ст. постепенно утвердилась наследственность духовного звания, а духовные школы превратились в сословные. Детей духовенства церковная власть пыталась не отпускать из духовного сословия и в этом ей способствовало правительство. Они были охвачены учебой, или сразу назначены членами церковных причтов. Но ввиду того, что семьи духовенства были, как правило, многодетными, то со временем в духовном ведомстве скапливалось много лишних людей. Поэтому правительство было вынуждено осуществить мероприятия для уменьшения духовного сословия. 26 мая 1869 года было выдано императорское повеление и распоряжение Св. Синода “Об открытии детям православного духовенства путей к обеспечению своего существования на всех поприщах гражданской деятельности”. Этим было разорванна замкнутость духовного сословия и дети духовенства, которые не хотели духовной службы, получали новые гражданские права, а вместе с ними и возможность осуществления карьеры на военной, государственной, дипломатической и других службах. Те же дети духовенства, кто стремился реализовать себя на духовно-церковному поприще должны были получить специальное духовное образование.

Ключевые слова: наследственность, духовное состояние, замкнутость духовного сословия, вакантное священническое место.

KUNETSKA O. O. Orthodox clergy on the ukrainian lands of the 19th century: state separation formation and liquidation.

On the basis of new archival material the problems of clergy's existence and reasons of juridical bases liquidation for priesthood as a separate state are enlighten. In the process of the scientific exploration problem-chronological, systematic and comprehensive, retrospective and comparative methods and method of logical analysis were used. The methodological basis allowed to find out that in late 18th century the heredity of clergy title was gradually established and that Religious schools were transformed into state schools. The church authorities tried not to let clergy children leave the religious state and the government contributed to such situation.

The children received education or they were admitted to the church clergy at once. But the fact was that priestly families had many children and the religious ministry had a lot of extra people. Therefore, the government had to take measures to reduce the clerical state. On the 26th of May, 1869 the imperial command and order “On providing ways of existence in all civil activities for Orthodox clergy children” was issued to Saint Synod. The document broke clergy separation and children who did not seek religious service received new civil rights, and with them the possibility of career in the military, civil, diplomatic and other services. Those children of the clergy who wanted to realize themselves in spiritual and ecclesiastical career had to get special religious education.

Keywords: heredity, religious state, clergy separation, a priest's vacant post.